

Київські відьми

Орест Сомів

Молодий козак Київського полку Федір Блискавка повернувся на батьківщину з походу проти пригноблювачів України, ляхів. Хоробрий гетьман війська українського Тарас Трясило після славнозвісної Тарасової ночі, коли він розбив пихатого Конецпольського, вигнав ляха із багатьох місцевостей України, очистив їх і від лукавих підніжків, жидів-зрадників, багацько яких полягло від руки розлючених козаків, котрі, добиваючи їх, наспівували такі самісінько прокльони, якими ще вчора жида ображали православних. Все пригадалося: і обмови жидівські, і їхня послужливість полякам, і утримування на оренді церков божих, і продаж за ціну непомірну святих пасок на світле христове воскресіння. Звичайна річ, і майно цих легкодухих іновірців щадилося так само мало, як і їхнє життя. Козаки повернулися додому обтяжені багатою здобиччю, яку вважали цілком законною і яку літописець України виправдовує у душі своїй, розмірковуючи, наскільки несправедливим було здирство прибулуд юдейських. Це було справедливою помстою за утиски; і в цьому випадку козаки, так би мовити, забирали назад свою власність.

Ті, що знали Федора Блискавку як бравого козарлюгу, здогадувалися, що вернувся він не з порожніми руками. Бо й справді, при кожному розрахунку з шинкаркою чи з бандуристами він виймав з кишені цілу пригорщу дукатів, а польськими золотими тільки що не шпурляв по вулицях. Дивлячись на його золото, палали очима шинкарі й крамарі, а, дивлячись на нього самого, палали щоками дівчата й молодиці. Та й було чого: високий зріст, молодецька постава, чорні вуса, які він гордо покручував, його молодість, врода й завзятість хоч би й кому могли голову закрутити. Чи ж дивина, що молоді киянки позирали на нього з привітною усмішкою і що кожна з них тішилася, коли він перекидався з нею слівцем.

Перекупки на Печерську й на Подолі знали його всі, від першої до останньої, із задоволеним виглядом переморгувались між собою, коли, бувало, їде він базаром. Чекали вони цього, як вороння крові, бо Федір Блискавка через своє козацьке молодечество перекидав у них ятки з книшами, соложениками або сливами і ганяв на всі сторони кавуни й дині, а потім платив за все утрое.

— А де ж то наш завзятий подівся, що не видно його? — казала одна подільська перекупка до своєї сусідки. — Без нього і торг не в торг: сидиш, сидиш, а й десятої частки за цілий день не заробиш того, чим від нього за одну мить поживишся.

— Чи до того йому! — відповідала сусідка. — Він оце тепереньки біля Катрусі Ланцюгівни. Як із нею спізнався, то й базарів одцурався.

— А чим тота Ланцюгівна йому не пара? — втрутилася в розмову і третя перекупка: — Дівчина як маків цвіт; поглянеш — то хоч не хоч, а таки скажеш: красуня! Волосся як смола, чорні брови, карі очі, і зростом, і статурою взяла; одна її усмішка парубків із глузду зводить. Та й матінка її — жінка не бідна; скупа, щоправда, стара ґава! Зате

грошенят у неї стільки, що хоч лопатою гребти.

— Воно ніби й так, — підхопила перша, — одначе про стару Ланцюжиху лиха слава йде. Всі кажуть, — свят, свят! — начебто вона відьма.

— Чувала і я таке, кумасю, — зауважила друга. — Сусіда Панчоха колись і сам бачив, як стара Ланцюжиха вилетіла з димаря і подалася, видно, на сабаш.

— Овва, чого тільки про неї не розповідають! — перебила її перша. — Ось у Петра Дзюбенка стратила вона корову, у Юрчевських отруїла собак за те, що одна з них була ярчуком і пізнавала відьму нюхом. А з Ничипорем Проталієм, посварившись за город, зробила таке, що не доведи господи й чути.

— Що, що таке? — вигукнули дві інші перекупки.

— Ну, та вже що буде, а як до слова прийшлося, то тра вповісти. Стара Ланцюжиха попсувала Ничипорову доньку так, що хоч кинь. Тепер бідна Докійка то нявчить кішкою і на стіну дереться, то гавкає собакою і щирить зуби, а то скрегоче сорокою і стриба на одній нозі...

— Досить вам торохтіти, пустобрехи! — перебила їх одна стара перекупка, зиркаючи такими очима, які бувають у лихої собаки. — Лучче б ото про себе теревенили, а не про інших. У вас усі господині з маєтком — відьми; а на свої хвости й не озираєтесь.

Перекупки несамохіть аж скрикнули на тії слова старої, але відразу ж замовкли, бо остерігалися з нею сваритися: про неї теж говорено, що й вона належала до кагалу київських відьом.

Знайшлись, одначе, добрі люди, котрі хотіли застерегти Федора Блискавку від шлюбу на Катрусі Ланцюгівні; та молодий козак сміявся їм у вічі, навіть не збираючись відступити від Катрусі. І як же було повірити чужим обмовам? Миле дівча дивилося на нього так невинно, так любо, усміхалось йому так медово, що хоч би й цілий Київ зібрався на майдані біля Лева й заприсяг на тім, що маті! її достоту відьма, — і тоді б Федір віри не йняв.

Таки привів молоду господиню у свою хату, а стара Ланцюжиха зосталася одна, відмовившись від запрошення зятя перейти жити до нього; відповіла, що їй зі старими своїми звичками не вжитися з молодими людьми. Федір Блискавка не міг натішитися, дивлячись на милу дружину свою, не міг нахвалитися нею. І гарячі пестоші, і палкі поцілунки, і догідливість її чоловікові свому — все було до душі нашому козакові. Дивним здавалось йому лише те, що дружина під час найсолодших хвилин подружньої ніжності іноді зненацька ставала сумною, важко зітхала і навіть сльози набігали їй на очі; а то, було, помічав такий погляд її великих карих очей, що у нього несамохіть мурашки по спині пробігали. Особливо це помітно було, коли місяць на ущербі.

Тоді дружина похмурніла, відповідала коротко й неохоче, і, здавалось, якась туга гризе її серце. Такої пори усе їй було не до шмиги: і пестоші чоловіка, і жарти його друзів, і господарські турботи; так, наче б і світ божий став для неї тісним, наче б рвалася вона кудись, хоч і з відразою, пересилюючи себе й підкорюючись якомусь непереборному потягові. Деколи було помітно, що вона хоче в чомусь відкритися

чоловікові; та кожного разу важка таємниця залягала у її грудях, душила — і тільки смертельна блідість, потоки сліз і трепет всього тіла відкривали чоловікові, що тут не все гаразд. Цей стан так само раптово й зникав — Катруся, враз ізвладавши з собою, оживала, починала сміятися, гратися, як дитина, і ластитися до чоловіка ще палкіше; потім його запевняла, що це був такий хворобливий приступ від зурочення, що його накликала була на неї колись у дитячі літа якась лиха баба, та що це довго не триває. Федір вірив їй, бо кохав свою жону, а зрештою й сам не раз бачив зурочених.

Однак завше, коли був місяць у серп, чоловік помічав ночами за дружиною якийсь незвичний неспокій. Либонь починала чогось боятися, час од часу здригалася і блідла. Дивним було те, що як тільки він покладав собі розкрити таємницю, підступний, глибокий сон змагав його. Чи то сам здогадався, чи добрі люди надумили, та якось у таку ніч Федір, лягаючи спати, намацав рукою під подушкою вузлик з травами. Ледве що він торкнувся їх, ураз відчув, що рука стала важчати і кров у ній тихенько стихати, наче б засинаючи. Жінка у той час поралася по хаті й не помітила, як Федір прочинив кватирку й викинув того вузлика. Пес, який дрімав на призьбі, вочевидь подумав, що шпурнули йому якусь поживу, та й кинувся її обнюхувати. Нюхнув раз, другий, захитався, упав і заснув міцним сном. "Еге! так он чого і я спав, жіночко моя люба!" — здогадався Федір, але, нічим себе не зрадивши, прикинувся, що спить, і захропів так, наче б три доби очей не склепив.

Катруся, зробивши, що там було в хаті, наблизилася до чоловіка та, поклавши руку на його груди, подивилась уважно в обличчя, важко зітхнула і одійшла до печі. Федір, не перестаючи хропіти, прискалив одне око й слідкував жінку. А та розвела в печі вогонь, поставила на жар гладущика з водою і почала кидати в нього зілля, примовляючи стиха дивні і дикі для вуха слова. Увага Федора зростала щохвили: страх, гнів і цікавість боролися в ньому.

Коли вода в горщику завирувала білим джерелом, то над ним наче буря прошуміла, наче сильний дощ задріботів, наче грім проторохтів. Нарешті звідти пискливим і різким голосом, що нагадував вищання заліза, як ото бува коли косу мантачать, тричі пролунало одне слово: "Лети, лети, лети!" Ураз Катруся хутенько вимастилася якоюсь мастю і вилетіла в каглу.

Страх поймав бідного козака такий, що аж зуби зацокотіли. Вже не сумнівався, хто його жінка, але був настільки схвилований, що не знав, на що відважитися. Мабуть, краще відкласти усе до іншого разу. Проте заснути не міг, перед очі навівалися якісь чудовиська. Покрутившись отак якийсь час на ліжку, встав та вийшов на подвір'я. Тиха прохолодна ніч трохи його відсвіжила. Місяць останнім, блідим своїм світлом наче б прощався з землею до нового відродження. Федір виловив поглядом собаку, що спав під вікном, а біля його голови зачарований вузлик. Підняв його двома пальцями — і враз собака стрепенувся, скочив на ноги, потряс головою і почав ластитись до господаря. Козак невесело всміхнувся і повернувся до хати, поклав вузлика під голову, ліг і заснув, мов убитий.

Коли він розплющив очі, то побачив, що Катруся лежить поруч. На обличчі її не

було помітно й сліду вчорашньої несамовитості, ані тієї нестями в очах, з якою вона творила свої заклинання. Якась розманіженість і тиха радість відбивалися тепер в її погляді й усмішці. Ніколи ще не обдаровувала вона стількома палкими поцілунками, дитячими пестощами свого чоловіка, як того ранку. Словом, була це молода, мила і закохана жінка, але в жодному випадку не та страшна чарівниця, якою бачив уночі її муж. Козак уже й замислився: а чи й справді трапилося те, що він спостеріг? Чи не сон йому привидівся серед ночі? Чи не лихий дух його спокушав і мучив нічницями, або відвернути його серце від любої жінки?

Минув місяць. Федора не покидала думка таки дізнатися таємниці й покласти край своєму сум'яттю. Увечері, якраз коли мав зійти молодик, помітив за своєю дружиною ті самі ознаки: і сльози, і тяжке зітхання, і таємну тугу, і відразу до усього, навіть до пестошів чоловікових, а деколи дикий, непорушний погляд. Ще з вечора Федір сказав, що йому душно в хаті, і розчахнув вікно, а коли ліг спати, то, вийнявши з-під подушки вузлика, пошпурив його хутенько на двір. Потім удав, що заснув і захропів, як і першого разу. Так само й жінка підійшла до постелі, поклала руку на груди йому, нахилилась, поцілувала, і почув він, що гаряча сльоза упала йому на щоку. Потім, важко зітхаючи, вся в сльозах, зайнялась вона боговідступним чином своїм. Козак тим часом усе уважно запам'ятовував — де і яке саме зілля брала дружина, прислухався до чудернацького примовляння і повторював його подумки. Вже нічого він не боявся: ані спаленілого, несамовитого обличчя і Катрусиних очей, що виблискували, ані ревіння бурі, ані грому, ані гидкого голосу з гладущика. І щойно тільки молода відьма вифуркнула в каглу, чоловік її зіскочив з постелі, підкинув нових дров на жар, що згасав, налив свіжої води в гладущик і поставив його на вогонь. Потім відшукав невеличку скриньку під лавою в запіллі, розкрив його — і остовпів од жаху й огиди. Там були людські кості й волосся, засушені кажани і жаби, зміїна шкура, вовчі зуби, чортові пальці, осикове вугілля, кістки котяті, безліч небачених мушель, якогось зілля, корінців — годі усе й пригадати. Перемігши відразу, Федір схопив повну жменю цього чаклунського причандалля і всипав у гладущик, приказуючи те заклинання, яке перейняв од своєї жінки. Та коли в гладущику закипіло, Федір відчув, що обличчя його почало кривлятися й посмикуватися, наче корчі його брали, очі йшли зизом, волосся ставало дуба, а в грудях мовби хто молотком вистукував, ще й кістки в суглобах хрумтіли. Від усього цього пойняв його шал такий, що почув у собі неймовірну відвагу, щось схоже на тяжке сп'яніння. В очах замигтіли іскорки, світляні смуги, якісь дивовижні потворні привиддя. Над ним і буря казилася, і дощ лопотів, і грім тарабанив — але Федір нічого вже не боявся.

А коли почув голосний погук з гладущика: "Лети, лети, лети!", не володіючи собою від люті, хапливо узяв із пуделочка масті й натер собі руки, ноги, обличчя, груди... І вмить якась незнана сила схопила його і витягла з комина. Отямився він під відкритим небом, на Лисій горі, за Києвом...

Що там угледів наш бравий козак, того, либонь, oprіч нього ані одному православному не доводилось бачити. Та й не доведи боже! І страх, і сміх проймає

його навзамін: таким жахливим, таким огидним було збіговисько на Лисій горі! На щастя, неподалік від Федора Блискавки височіла велетенська дровітня з осикового поліняччя. Він припав за нею і звідти визирав, наче миша.

На самій маківці гори була гладка місцина, чорна, як вугілля, і гола, мов лисина старого діда. Посеред майдану стояло риштовання зі сімома східцями, що покриті були чорним сукном. На риштованні сидів здоровенний ведмідь з двома мавпячими пащеками, цапиними рогами, зміїним хвостом, з настовбурченою щетиною по всьому тілу, з руками кістяка і котячими кігтями на пальцях. Довкіл нього кипів цілий відьомський базар, де було ще повно чаклунів, упирів, вовкулаків, полісунів, водяників, домовиків і різних інших чуд небачених і нечуваних. Там велетенський жид сидів навпочіпки перед цимбалами завбільшки з байдак, що мали струни грубші за линву; жид молотив по них замашними граблями, трусив гострою борідкою, лупаючи очима й шкірячи пику й без того дуже бридку. Побіч ціла ватага чортенят, одне одного паскудніше й незграбніше, гупала в казани, тарабанила по діжках, лупила в залізні тарілки і галасувала на всі заставки. Тут валка старих, зморщених, як гриби, відьом водила журавля, пританцьовуючи, гоцкаючи сухими своїми ногами так, що дзвін од кісток розсипався довкруг, ще й приспівуючи таким голосом, що хоч вуха затуляй. Далі довготелесі полісуни гасали навприсядки з дрібнолюдками. В іншому місці беззубі, хирляві відьми верхи на мітлах, лопатах і коцюбах поважно і статечно, наче вельможні панни, танцювали польку з сивими, потворними чаклунами, декотрі з яких аж у дугу гнулися, а в одного ніс нависав до підборіддя, в іншого з рота стирчали вовчі ікла, у ще в іншого був такий поморщений лоб, як ото хвилі бува на Дніпрі у негоду. Молоді чарівниці з божевільним несамоовитим сміхом і зойком, наче п'яні бабенці на весіллі, витанцьовували горлицю і метелицю з кучматими водяниками, що мали мармизи, вимащені на два пальці багном. Грайливі, жартівливі русалки бавилися в дудочку з упирями, на яких і поглянути було страшно. Крик, галас, тупіт, шамотіння, пронизливий скрип і посвисти пекельних сопілок і пищалок, співи й вереск чортенят і відьом — все це було розбуялим, диким, збісованим, а зі всім тим видно було, що ота страшна наволоч від душі веселиться.

Федір Блискавка зі своєї засідки дивився, і жахно йому було, аж мороз поза шкірою тяв. Неподалік побачив і тестьову свою, Ланшожиху, з одним задніпровським пасічником, про якого завше ішла недобра слава, і стару Одарку Швойду, бублейницю з Подільського базару, з дев'яностолітнім крамарем Артюхом Холозієм, що його всі мали мало не за святого: так оцей клятий халамидник умів прикидатися тихим та божим; і жебротну калічку Мотрю, що побиралася київськими вулицями, де бачили в ній юродиву і прозивали Дзигію, тут же вона манджала попід ручки з багатим скупердяєм паном Крупкою. Гай-гай, Федору Блискавці довелося підгледіти чимало кого зі своїх знайомих, навіть таких, що ніколи б і не повірив, що вони слугують сатані. Вся ота зграя трухлявих відьом і чаклунів витанцьовувала так молодецьки, що пилюга стовпом стояла і насилу вдалося упізнати козакові Катрусю, котра витинала козачка з кремезним, круторогим полісуном, який скалив зуби і підморгував їй, а вона усміхалась

і вихляла перед ним, наче пава. Федір відчув таку заздрість до жінки, що ледве стримав себе, аби не вискочити й не відгамселити обох.

Раптом пролунало несподіване, мов буря, густе ревіння чорного ведмедя. Воно покрило собою все — і дзвін цимбалів, і свист сопілок, і гаркання, регіт і гомін розперезаного наброду. Все завмерло: кожен з танцюристів, піднявши у цю мить одну ногу, наче приріс другою до землі; ті, хто підскочив догори, так і зависли в повітрі; роззявлені роти не встигли стулитися, підняті руки не встигли опуститися. Чорний ведмідь простяг кістляву руку і враз усі заспівали:

Високі скоки
В сороки,
Низькі поклони
В ворони.

Потім разом підскочили вгору й повалилися на землю, головами до ведмедя. "Ох ти ж, трикляте плем'я! — вилаявся подумки Федір Блискавка. — Воно ще й наважується насміхатися над православними звичаями і наспівувати чесні весільні пісні на своєму мерзенному сабаші перед цим опудалом! А щоб вам запастися разом із жіночкою моєю! Бодай вам усім по гарячій пекельній головешці в горлянку!"

Чорний ведмідь довго принохувався на всі боки і нарешті проревів, як із діжі: "Тут поміж нас є чужий дух!" В одну хвилину усе сполохалось: злі духи, відьми, чаклуни, упирі, русалки — всі кинулися шукати, вирячивши криваві очі й бризкаючи скаженою піною. І Катруся — Катруся була попереду! Серце завмерло у Федора, холод пройняв до кісток. "Ну, оце ж і настала моя остання година!" — проказав козак і притисся до землі за дровами.

Катруся першою його побачила — люто блиснула на чоловіка огняним зором, скригнула зубами... але тут же скинула з себе намітку, накрила нею Федора, всунула під нього лопату, провела пальцем лінію в повітрі на Київ — і, перш ніж він отямився, лежав уже в своїй хаті на постелі.

Почував себе, як людина, яка ледве одійшла після лихоманки. Він почав пригадувати події останньої ночі, найбільше його непокоїло, як бути тепер з дружиною. Все її кохання, ніжні пестощі, піклування про нього і ця її дитяча грайливість — невже оце все тільки удавання? Все це їй нашептала нечиста сила, аби краще мене обманути... В задумі й не помітив, що дружина стоїть біля нього. Коли уздрів її, здригнувся, наче босоніж на змію наступив. Катруся була бліда і розмлоєна, уста її помертвіли, очі почервоніли від сліз, що струмками текли по обличчю.

— Федоре! — сказала вона сумно. — Навіщо ти підглядає за мною? Навіщо, не порадившись, подався на Лису гору? Чому не довірився жоні своїй?.. Господь із тобою... Ти сам розтоптав наше щастя!

— Геть від мене, гадюко, відьмо чортова! Знову мене хочеш обійти своїми брехнями? — спалахнув Федір.

— Послухай, — схлипнула вона, обвивши його руками довкіл стану і припавши до грудей головою. — Послухай! Я не винна. Винна моя мати, що силоміць відвела мене на

сабаш. Прирекла мене в чарівниці і вимучила страшну клятву. Мені було тільки чотирнадцять. Я й тоді неохоче літала на гору. Всі їхні прокляті звичаї для мене, як ніж гострий. Можеш зрозуміти, як я мучилася, коли ти став моїм мужем, бо кохаю тебе, як душу, як своє спасіння на сім світі. Не раз, бувало, хотіла я припинити оте літання, але завше, коли сховався молодик, що більше я про те думала, то сильніше мене туга несказанна діяла. Та й сам ти бачив... Не доведи боже й татаринів таке стерпіти!.. А як наставляв мій час, якась незбагненна сила полонила мене і тягла наперекір моїй волі. Коли ж прилітала я на Лису гору, там мене мовби сказ обіймав: я, наче шалена, кидалася у відьомський натовп, сама себе не розуміючи, без пам'яті, робила те, що й інші... Як бога з небес чекала я великоднього тижня, кинулася б я тоді в ноги праведним ченцям і вблагала б їх, аби замкнули мене на всі решту три дні в Печерах, до самої недільної всеношної і відмолили б від мене бісівське наслання... Але пізно вже! Ти, мій любчику, соколе мій! Ти сам загубив і мене, і себе і навіки зачинив від мене двері райські...

— То й веселися ж зі своїми родичами, полісунами й русалками, коли нема тобі спасіння!.. Щезни звідси! Лиши мене...

— Але я навіть лишити тебе не владна! На мені лежить страшна клятва, а вона мені наказує, що хто б не був — чи брат, чи батько, чи муж рідний — якщо підгледить наші гуляння, то ми... ми мусимо... ох, боже!.. мусимо висмоктати кров його до краплі...

— Ну то пий! Пий мою кривцю! Мені й так остогидло вже на світі жити! Що мені залишається?.. Припала мені до серця одним-єдина дівчина, стала моєю жоною, любив я її над усе на світі, а й та мене підманула і мало що не поріднила з бісовинням... Навіщо мені життя таке? Пий, на, пий! Смокчи мою кров!

— І мені не жити після тебе на світі! Душа твоя переконається. Боже, як мені тяжко, що лиха доля розвела нас і тут, і там...

Катруся заридала і впала на коліна.

— Одне лише прошу в тебе. Подивися на мене лагідно, дай натішитися тобою. Поцілуй мене, милий, востаннє і пригорни до серця, як пригортав тоді, коли кохав мене щиро!

Бідолашний Федір розчулився од її сліз, позирнув лагідним, сумним поглядом, притулив до себе, і вуста їхні злилися в один довгий, палкий поцілунок... Водночас рука Катрусі лягла йому на серце і враз якийсь гострий пекучий біль проник туди. Федір відчув печію і приємну млість. Катруся припала вустами до його серця і, поки душа його танула в солодкій знеможі якогось розкішного умління, Катруся, ластячись, спитала у нього:

— Чи солодко так засинати?

— Солодко! — відказав він ледь чутно — і заснув навіки.

Переклад з російської Юрія Виннчука